

Tizenhetedik évfolyam.

1903.

9. füzet.

ARMENIA

MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos:

SZONGOTT KRISTÓF.

SZAMOSÚJVÁR,

Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája
1903.

TARTALOM.

A magyar-örmény eredetű „vártávar“ a világ egyik legrégebb ünnepe. — Szongott Kristóftól.

Szamosújvár város Monográfiája és a városi levéltár. — Szongott Kristóftól.

Egy éj 1887-ben. (Költemény). — Sallak Rózától.

Az örmény irodalom a ciliciai korszakban. I. — Voith Antal hátrahagyott irataiból.

A hazai örmény katolikusok és egyházuk. — Sorbán Kornéltól.

A magyarországi örmények ethnographiája. — Huszonötödik közlemény. — Irta Szongott Kristóf.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A szamosújvári állami főgymnasium „Értesítője“.
Új örmény szentegyház Románban.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Régi örmény iratok a Szűz-Máriáról.
A legszebb képes örmény folyóirat.

o o o

AZ „ARMENIA“ ELŐFIZETÉSI ÁRA: Egész évre 8 korona, fél évre 4 korona, egyes szám ára 80 fillér.

A MAGYAR-ÖRMÉNY EREDETŰ „VÁRTÁVÁR“ A VILÁG EGYIK LEGRÉGIBB ÜNNEPE.

A Konstantinápolyban székelő örmény nem-egyesült patriarkha helyettesét a nyáron Várna (Bulgária) városába küldötte. Ez a főpap itt júl. 13-án örmény testvéreink templomában igen sikerült egyházi beszédet mondott. Erre vonatkozólag a Várnában megjelenő „Sárzsum“ (Mozgalom) című örmény lap 534. száma ezeket mondja: „A Vártávár az örmény pogány élet legkedvesebb és nemzeti ünnepeink egyike volt, melyet Világosító-Szent-Gergely az Urszineváltozás ünnepével helyettesített. Az érdemes lelkiatya elég lelkesen szólt a mi ősi életünkről kiemelvén a régi mult fény-oldalait.“ (Vártáváré háj héthánaszágán géánkhi aménászirun jév ázkájin doneren min er jév Krikor Luszávoricsch zájn bádvaszdéczh kriszdoneágán Ájlágérbumin. Árszánábádiv hájrê pávágán akevaruádz choszéczháv mér náchgín géánkhin vèrah sésdélöv jév hin ánczhéálin ágheg goghmérê).

Eddig az örmény lap. . . . És midőn itt egy-két szót szólok, a „Vártávár“ jelentőségéről, egyszersemind egy rövid visszapillantást vetek az ősi időkre, az ókori történelem egyik legérdekesebb lapjára.

A „vártávár“ szó az örmény várt (*վարդ* : rózsa) és várem (*վարբ* : spargo, dispergo, hinteni, szórni, elszéleszteni) szavakból van összetéve. Az örmény „az Urszineváltozás ünnepét azért nevezi Vártávár-nak is, mert Krisztus a Tábor hegyén úgy fénylett, mint a nap; öltözete olyan volt, mint a fehér rózsa (érvémán hántérciczch ipr várt szbidág) és arcza, mint a piros rózsa (ipr várt gármir). Őseink Ánáhid (Hera, Artemis vagy Aphrodite) pogány ünnepét evvel a szóval nevezték el: vártávár.“ (Örmény akadémiai

szótár II. rész. 792 lap). „A görögök ezt az ünnepet a fényváltás vagy a koszorúk ünnepének, az örmények vártávár-nak nevezték. Régen szokásban volt, hogy az emberek vártávár-napján egymást rózsavízzel öntözték; de később a nép között csak az öntözés szokása maradt meg.“ (Movszesz Kherthogh örmény írónál ez az idézet örményül így szól: Hujnkh ézsza bájdzárágérbuthéán jév bészágáczh gocshén don, jév Hájkh vártávár. Er jérpémén szavaruthiun vomáczh i vártávári czhánél êz miméánkz zvártácsur; iszg hédoz mênáczh ár rámigsz log csêráczhánuthiun). Még idézek egy írót. Meninszkh azt mondja, hogy vártávár „az örmények, chaldeaiak és perzsák ünnepe volt; e napon (thêrmách hónap 13-án, mely nap tavasz hó [április] negyedike) az emberek egymást vízzel vagy rózsavízzel öntözték.“ (Vártávár e don hájocz, khághteáczhvaczh jév bárszicz, csêráczhánutheámp i véráh miméánczh nájév vártácsêrov i *oq* thêrmách ámszoh, vor e csharrart or kárnánájin hászárágádzi. Örmény akadémiai szótár II. rész 792—793 lap).

Az utolsó idézet szerint a vártávár az örmények, chaldeaiak.. ünnepe volt; de Chaldeában (= déli Babylonia) turáni sumir-ok, kik „a föld legrégebb államát alapították, laktak Kr. előtt 6000 év táján. Országuk Babylonia, a Tigris és Euphrates alsó folyása mellett nagyon kicsiny terület volt. A Folyamköz déli részében épült Sirgulla, a világ legrégebb ismert királyainak székhelye, Dél-Babylonia vagyis Chaldea politikai központja. Romjai közt találták az emberi művészet és írás legrégebb emlékeit, melyeket most a párisi Louvrebán őriznek. Az emberiség története a turáni vagyis azon faj szereplésével kezdődik, a melyikhez a magyar nép is tartozik.“ (Dr. Márki Sándor, Egyetemes történelem, I. rész Ó-kor 1—2 lap).

A mondottak szerint tehát a vártávár-ünnep magyar-örmény eredetű és a rózsaszórás (az idejüknél körmenet alatt is szórtak itt Szamosújvárt fehérbe öltözött iskolás leánykák teljesteli kosárkaikból rózsaszirmokat a legméltóságosabb Oltáriszentség elé!), meg a húsvétmásodnapjü öntözés szokását magyarok és örmények honosították a világban... és így hazánkban is!

SZONGOTT KRISTÓF.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS MONOGRÁFIÁJA ÉS A VÁROSI LEVÉLTÁR

Jelmondat: „*Amicus Plato, amicus
Aristoteles, sed magis
amica veritas.*“

Volt szorgalmas tanítványom, jelenleg barátom és derék munkatársom: dr. Bányai Elemér hetilapjában, a „Szamosújvári Közlöny“-ben (30. szám) „A levéltár“ cím alatt városunk levéltáráról egy jóakarató, de helyreigazításra várakozó cikket tett közzé. A tájékozott olvasó mondott cikk elolvasása után arra a meggyőződésre jut, hogy cikkíró dolgozatának némely részeit hiányos információk alapján írta. Azért alkalmat veszek magamnak — ki valamint cikkíróval, úgy a városi tisztikar legtöbb tagjával baráti viszonyban állok, hogy szeretett polgármesterünk helyett, kinek közvetett, vagy levéltárnokunk helyett, kinek közvetlen felügyelete alatt áll a levéltár — minden megbízás vagy legalább felszólítás nélkül, — hozzászóljak a tárgyhoz és a mondott cikkekre megtegyem felvilágosító észrevételeimet.

Nem mint szerkesztő, hanem mint szakember szólok a tárgyhoz. És itt dicsekvés nélkül elmondhatom, hogy valamint a multban nem volt, úgy jelenben sincs senki az országban, ki jobban ismerte volna vagy ismerné ezt a fölötté becses, érdekes levéltárt, mint alólirott. . . .

A város 1893. nyarán bontatta le a főpiacson volt éktelen, bomladozó tanácsházát és vele együtt a levéltári helyiséget és a levéltárból kilenc „stráfszekér“-rel hozzám küldött. Én ezt a becses anyagot az udvaromon levő tűzmentes, boltíves, vasajtókkal és vasráccsal ellátott boltjaimba helyeztem el. A többit átszállították az új (mostani) tanácsház helyiségébe; ebből egy szekérféle anyag az emeletre vezető lépcsőzet alá (akkor úgy mondták a Báthory [város-szolga] szobájába) került; ezt saját szememmel láttam; a többit a híjazatra vitték (ezt már nem láttam, azért ezen utóbbi állításom már nem alapszik önszemlélten [autópsia], hanem ezt csak hallomás után írom). Azt mondták a város akkori tisztviselői közül néhányan,

hogy a „politicum“ aktái közül az 1684—1880 között eső iratokat a jegyzőkönyvekkel és tartalomjegyzékekkel (index) együtt hozzám hozták; ellenben tizenhárom évi anyag (1880—1893) és a diplomák az új tanácsház irodahelyiségébe és a folyosón levő szekrénybe elhelyezve a levéltárnok kezén maradtak. A közigazgatási anyag áll tehát abból, mit hozzám küldöttek és a mi a levéltárnok kezén maradt; míg a törvénykezés („juridicum“) anyaga a lépcsőzet alá és a hijazatra került.

Én, miután a hozzám küldött roppant anyagot gondosan átolvastam és abból a magam számára pontos jegyzeteket készítettem, a 196 évre terjedő okiratokat lelkiismeretesen rendeztem. És itt talán azt kérdi a szives olvasó, hogy: „A tömérdek anyag rendezésére is vállalkoztam és nemcsak átolvasására?“ — Előbb rendeznem kellett az anyagot, mert nem minden akta volt a maga helyén, és csak azután olvastam át minden darabot. Egy sor sem maradt elolvasottlanul. Kezdettem az első aktával: az 1684. év egyetlen aktájával (I. Apafi Mihály) és végeztem 1879. év utolsó aktájával. Hiába volt félre dobva a darab, mégis elolvastam és azután a maga helyére tettem azt. Egy eldobott és zsineggel összekötött csomagra ez volt írva: „Scripta nullius valoris“ (Értéktelen iratok), mégis felbontom és ime! a legbecsesebb okiratok bukkannak elő! Még az elveszett „bitang“ lóról szóló nyomtatott hirdetést is elolvastam; mert úgy gondolkoztam, hátha új örmény vezetéknevet fogok itt találni a mit majd felhasználhatok „Genealogia“ című munkámban.

Újabb időben nagyon buvárolják a levéltárakat. Azonban legtöbb levéltári kutató vagy az „index“-ek, vagy a jegyzőkönyvek alapján dolgozik. Engemet egyik rendszer sem elégített ki: nem dolgoztam „index“-ek alapján; mert láttam, hogy a levéltárnok az „index“-be akárhányszor az akta kezdő-mondatát vezette be; az ilyen eljárás pedig korántsem tájékoztatja a kutatót arról, hogy mi a tárgya az aktának. De a jegyzőkönyvek sok esetben ki nem elégítő utasítását sem vehettem igénybe, mert igen sokszor a jegyzőkönyvekbe csak annyit irtak: „Gublis (gubernialis) . . . számú rendeletnek elég tétetett.“ Ebből pedig nem

lehet eligazódni, hogy mit tartalmaz a kormányszéki rendelet. Aztán nem minden akta van bevezetve! A Bécsbe, Nagy-Szebenbe, Kolozsvárra . . . küldött „deputatus“-ok nagyszabású jelentései is nagyjából nincsenek bevezetve. Kaptam több levelet (a város fejéhez: a főbíróhoz voltak intézve), melyek fel sem voltak vágva. Egy felvágatlan levélben, melynek kelete 1804. év, négy darab egy forintos fekete-bankot (ez volt hazánkban az első papírpénz) találtam. Ott hagytam . . . Ezek és ezekhez hasonló más esetek kényszerítettek engemet arra, hogy kezdjem az első aktánál és addig nem nyugodtam, míg a hozzám hozott levéltár minden egyes papírdarabját át nem olvastam és helyére nem tettem; mert tudni akartam, hogy mi van a levéltárban. Most tudom; mert elolvastam a számmal ellátott aktákat, a jegyzőkönyveket, a számadásokat, a leveleket, a bukott kereskedők „cridális“ iratait, a „fracturák“-at (felterjesztések szövege szó szerint) . . . szóval mindent. És mindez a tanárság és lapszerkesztés mellett megtakarított legdrágább időmet vette igénybe; azt a szabad időt, mit üdülésre, pihenésre kellett volna fordítanom!

De elég sok időbe került a rendezés is! Hamarosan nem is lehet elmondani szerét-számát a katulyáknak (ilyenekbe vannak rakva a számozott akták), melyeknek hibás év- és számjelzését ki kellett igazítanom. Ha sokat kellett vakarnom, vagy a festék, tinta nagyon bevette magát, akkor úgy jártam el, hogy a katulya előlapján tiszta papírlapot ragasztottam vagy szegeztem és erre irtam az év és számjelzést. . .

Azok közül, kik a múltban levéltárunk rendezésével foglalkoztak, különösen kettőt említek meg: egyik Schmits József főkormányzéki (gubernialis) hivatalnok és Govrik Márton városi levéltárnok. Az első száztizennel (1684—1800) évre terjedő időköz anyagának „index“-eit készítette el, a második pedig 50 év (1800—1850) anyagának tartalomjegyzékét dolgozta ki. Mindkettő elég szorgalmason dolgozott, de munkájuk nem pontos: hiányos. Az elsőnél még akadályul szolgált az a gátló körülmény, hogy idegen léte nem tudott öröme nyülni, és így az „index“-be azt

irta, a mit neki más szózatolt (diktált). . . . Szóval annyit mondhatok, hogy sem a levéltár-rendezők, sem a levéltárnokok, sem az érdeklődő magánosok közül addig, míg a levéltár hozzám nem került, fölötte becses levéltárunk minden egyes darabját nem olvasta el senki. Füleimmel hallottam — mielőtt a levéltár hozzám került — akárhány tisztviselőtől ezt a panaszt: „Beh jó lenne, ha ebben, vagy abban a tárgyban aktát tudnánk előmutatni; de nem mutathatunk elő, mert vagy nincs, vagy — ha volt — elveszett.“ Pedig, ha tudtunk volna — a sokáig elhuzódott — „dominium“-perben aktát előmutatni, megtakaríthattunk volna 200.000 (kétszázezer) forintot és ha megtudtuk volna, hogy ki vette ki a Ráfáel-féle fejedelmi alapítványt, máig egy félmilió forintot (mert a 10.000 font sterling 1847—1902-ig kamatos-kamatjával együtt majdnem ekkorára növekedett volna!) mentettünk volna meg a város számára! És ime! a mit a jól megfizett levéltár-rendezők, a fizetett levéltárnokok, és annyi fizetett tisztviselő meg nem csinált — pénzért, alólirott megcsinálta — ingyen! Mert nemcsak azt mutattam ki (a levéltárunkban levő egyik „defter“ alapján), hogy a Magyar Tudományos Akadémia („magyar nyelv művelő társaság“) legelső alapítója Szamosújvár városa (L. Szongott K. Szamosújvár szabad kir. város Monográfiája, I. kötet. 133 lap); hanem kimutattam azt, hogy a „dominium“-perben hiában adtunk ki — magunk megrövidítésével — oly roppant pénzüsszeget; mert az a terület, melyen a város épült, Mária Terézia uralkodása alatt ki volt fizetve (L. Szongott K. Szamosújvár szabad kir. város Monográfiája, II. kötet, 280 lap). Egy „deputatus“-unknak jelentése pedig megmondja, hogy ki vette ki a Ráfáel-féle alapítványt (L. Szongott K. Szamosújvár szabad kir. város Monográfiája, II. kötet, 99 lap). A jegyzőkönyvek végre — hogy a többi mellőzzem — azt is mondják világosan, hogy a csarnokok által elfoglalt terület, mely a piacon, a vízutczában és a felső-középutczában épült boltok előtt huzódott, a város tulajdonához tartozott (L. Szongott K. Szamosújvár szabad kir. város Monográfiája, II. kötet, 37—42 lap).

Annak bebizonyítására, hogy a tisztviselőség a multban az aktákat nem igen bolygatta, felhozok még egy esetet. Egy Bocsáncki nevű tanácsnokunk, ki feldolgozás végett haza szokta volt vinni a részére kiosztott aktákat, — meghal hirtelen. A tanács kiküld egy tisztviselőt, hogy gyűjtse össze a halott házában a városi aktákat. A tisztviselő úgy felületesen eljár megbízatásában: csomagba gyűjti az asztalon talált aktákat; de a szekrényben volt aktákat ott hagyja. Azonban a szekrény kulcsát leveszi és oda köti a már összegyűjtött csomagra felül és — beszámol vele a főbirónak. A csomag — rajta az elrozsdásodott kulcs — még most is ott lustáskodik az 1800 (?) évi akták között.

És itt — még mielőtt áttérnék tárgyamra — tisztelettel arra kérem derék polgármesterünket, hogy addig is, míg új megfelelő leltári helyiséget építhetne a város, — rendeztesse a nekem át nem adott, — mert különben a kezelés fennakadt volna — tehát a városnál maradt 22 évi (1880—1902) anyagot is; a lépcsőzet alá és a hijazatra másnak polgármestersége idejében került aktákat pedig (ha még maig is ott lennének!) helyezze el biztos helyre, nehogy az egerek, eső, vagy más időviszontagság azokban kipótolhatlan kárt tegyen!

*

„Mióta a régi városházát lebontották, a városi levéltár a közönség részére hozzáférhetlen.“ Kilencz évig (1893—1902) volt nálam a levéltár (ezen idő alatt helybeliségemet ingyen bocsátottam a város rendelkezése alá)... és ezen idő alatt csak hat egyénnek (Ábrahám Z., Todórfi L., Veress Károlin, dr. Fogolyán T., Merza Márton és Voith M.) volt szüksége a levéltár egyes adataira. Nem voltam fizetési tisztviselő, mégis készséggel szolgáltam minden előfordult esetben. Taval nyáron visszaadtam a városnak a kész munkát: a pontosan rendezett levéltárt. A város azt a régi gymnasium egyik termébe helyezte el — ideiglenesen és mivel több szabad terme nem volt, az átszállíttató tisztviselő kénytelen volt a katulyákat, melyek a gondosan elhelyezett aktákat őrzik, egymásra helyezni. Ez a helyiség szűk, tehát valamely aktához hoz-

zájutni nagyon nehéz. És így a nehéz anyagi körülményeket, melyek eddig nem engedték meg, hogy a város alkalmas új levéltári helyiséget építtessen, — kell okólni és nem a városi tisztikart azért, hogy „a levéltárba bejutni lehetetlenség.“ A „közönség“ (úgy is a levéltárakat nem a közönség számára alkotják) és hátrább a „mindenki“ („de legalább megvolt a lehetőség hozzá, hogy szükség esetében használhassa az ott levő iratokat mindenki“) szókra semmi megjegyzést sem teszek; mert ezek alatt cikkíró is bizonyára csak egy-két érdeklődőt ért. A „közönség“ („mindenki“) nem érdeklődik a levéltárak iránt; de nem is ismeri azok használati módját. Továbbá nem szólok arról sem, hogy sok nyelv alapos ismerete nélkül egy levéltárt (plane ilyen levéltárt) használni nem lehet. Pedig a mi levéltárunk régi aktái többféle nyelven szólnak! A mondottakból átláthatja a szives olvasó azt, hogy nagyon helyesen cselekedett a város feje, midőn „vaslakatokkal, légmentesen zárta el“ a levéltárt; mert legalább a sok (= közönség, mindenki) avatatlan kéz szét nem hányja azt, mit én oly nagy fáradsággal elrendeztem.

„Nem használja (a levéltárt) tíz év óta senki sem.“ Ezt a mondatot már helyre igazítottam, midőn előbb megneveztem azt a hat egyént (velem együtt hét), kik használták a levéltárt.

„A városi tanács és képviselő testület talán (?) maig sem tudja, hogy mi van benne“ (a levéltárban). Nagy igazat mond! A mi a levéltárban szép, jó, igaz: tehát használható volt, mind kiírtam; nagybecsű jegyzeteimet aztán feldolgoztam és a magyar sajtó osztatlan elismerésével jutalmazott nagy munkámból: Szamosújvár város (illusztrált) Monográfiájából eddig már kiadtam e g y e d ü l a m a g a m e r e j é n három vaskos kötetet (összesen mintegy nyolczvan nyomtatott ívet. A napokban kerül ki sajtó alól a negyedik kötet; evvel együtt a négy kötet több mint száz nyomtatott ívet tesz). Ez a nagy munka, megmondja, hogy mi van a levéltárban. A ki megszerzte és elolvasta, az tudja, hogy mi van drága levéltárunkban! És itt kénytelen vagyok előhozakodni avval a kérdéssel, mit a napokban intézett hozzám egyik nagytudo-

mányú, hazafias barátom, midőn így szólott: „Legalább megvette-e a tisztviselői kar és a képviselő-testület nagy része nagyon feldicsért, érdemes, költséges munkádat?“ Mire én: „A mondott két testület közül csak egyedül Moldován Simon városi pénztáros képez dicséretes kivételt!“ — Pedig az erkölcsi kötelezettségen kívül, mindkét testület munkámmal, melyről az igazságos ítézet (kritika) azt mondotta, hogy „becsületére válik a városnak“ — szemben még egy más elodázhatlan kötelezettséggel is bír. Ugyanis néhai polgármesterünktől nemcsak megbízást nyertem a munka megírására — és ezt a külsőkön kívül nem egy-két városi tisztviselő is tudja, — hanem boldogult a város nevében bizonyossá is tett engemet arról, hogy a város nemcsak megszerzi a szükséges clichéket és fedezi a kinyomatás költségét, de sőt a munka megírásáért illő tiszteletdíjban részesít annál is inkább, mert úgymond: „Lelketlenség volna tőlünk kívánni azt, hogy valaki, még akármilyen idealista is az, éjt nappá tegyen, áldozza fel összes idejét, egészségét, gyöngítse meg szeméit, ...és írja meg számunkra a város történetét ingyen. Örvendjünk, hogy gyakorlott, igazságos tollát megtarthattuk a város érdekében a magunk számára; mert biztos tudomásom van arról, hogy tiszteséges honorárium mellett meg volt kínálva avval, hogy egy más monografiát írjon meg. De az önzetlen hazafiség nem fogadta el az előnyösebb ajánlatot és tovább írta már megkezdett munkáját: Szamosújvár város Monográfiáját. Irja csak tovább — és ekkor felém fordult — a város történetét és legyen meggyőződve, hogy ha derék munkája — a város anyagi viszonyainak rosszabbra fordulta miatt — nem is fog megérdemelt jutalmazásban részesülni, de azért a méltányos várakozás, minden körülmények között, — kielégítést nyere.“ A polgármester beszédes ajkai, melyek gyakran rajzolták elibénk városunk jövő képet, örökre elnémultak és így nem „proponálhatják“ az elnöki székéből a városi közgyűlésen, hogy azt a munkát, mely a város alapításáról, szép multunkról, derék őseinkről szól, nem illik, nem szabad jutalmazás nélkül hagyni annál is inkább; mert ez az egyetlen monográfia széles

e hazában, melynek nyomtatási költségeit is az író sajátjából, — fáradságosan szerzett — filléreiből fedezte. (A négy kötet több mint három ezer forintba került!). Nem „proponálják“ az elhalt ajkak és a utódok nemcsak nem érzik magukat erkölcsileg kötelezetteknek arra, hogy a városát hön szerető előd, ki nem akarta, hogy becses levéltárunk drága aktái idővel elkallódjanak és példás multunk, szép történetünk megíratlanul maradjon, által tett ígéretet, biztatást beváltsák; de sőt talán (?) a nagy munka megjelenéséről még tudomást sem akarnak szerezni, hogy annál könnyebben kisurranjanak a kötelezettség terhe alól. De törekvésük hiábavaló, mert nem haladhat el a város — az a város, mely eddig minden magyar irodalmi vállalatot, hazafias törekvést oly bőkezű pártolásban részesített — egy olyan munka mellett észrevétlenül, mely az összes hazai sajtó elismerését kérdemelte.

Egyik irótársam, ki szintén (más) monografiáirással foglalkozik, nem régen házamnál szóvá tette monográfiám ügyét és a többek között így szólott: „Ha már anyagilag meg nem jutalmazhatja a város nagy fáradságodat, a jutalmazásnak még több más módja áll rendelkezése alatt; hadd használja ezen módok valamelyikét.“

Én nem mondom, hogy mit csináljon a város: én megírtam gondosan, kinyomattam szépen; a sajtó munkámról a többek közt azt mondotta, hogy „jó, érdekes, kimerítő.“ Most a városon van a sor, hogy ő is mondjon arról valamit. 1893-ban rendeztem munkám egyik kötetének anyagát sajtó alá. Közöltem is tervemet Placsintár Dávid akkori fejével a városnak. Mire a néhai polgárnagy: „Kérjen nyomtatási költséget és a város azt szívesen megszavazza.“ Nem kértem, most se kérek. De annyit mondok, hogy ha a város azt a szerény összeget, mely kiadásaimnak felét sem teszi és mely avval a czállal tétetett a „Kisegítő-takarékpénztár“-ba, hogy avval a város történelmének kiadása körül felmerülő költségek fedeztessenek, nekem adná, — tekintve a város jelenlegi anyagi szűk körülményeit — meg is elégednék...

„A régi városháza lebontása alkalmával igen sok irat a szállítás alkalmával nyílt piacon elkallódott.“ A szállítás

alkalmával egy száll sem kallódott el; hanem lebontás előtt úgy néhány hónappal a régi tanácsház keletre néző oldalán volt ablakok egyikéről lekapott a szél egy csomó aktát és szétszórta azokat a piacon. Összeszedték és helyre tették. Lehet, hogy ezen alkalommal egy-kettő veszendőbe ment; mert habár tudtuk, hogy melyik referens-senator dolgozott abban a szobában; azonban ki tudta, hogy hány darab akta hevert ott feldolgozatlanul?

„Már régen is inkább csak megszokásból gyűjtötték össze és tartották egybe az iratokat, melyekről azonban a régiek ép oly keveset tudtak, akárcsak a maiak.“ Ha a régiek nem is ismerték minden aktának tartalmát, én — hála Istennek, szintén a maiakhoz sorozom magamat — minden aktát átolvastam. Ez az oka, hogy nemcsak tisztviselők közül néhányan, de sőt egyesek is hozzám fordultak tájékoztató utasításért...

„Van még egy másik szempont, mely kívánatosná és sürgetővé tenné a levéltár rendezését, és ez a tudományos szempont. Mi tudjuk, hogy a városi levéltárban minő érdekes anyag van összehalmozva, s hisszük, hogy azoknak feldolgozása és nyilvánosságra való hozatala nemcsak a városnak, hanem a tudománynak is hasznára válna.“ — Az egész város, sőt még a külsők is tudják, hogy alólirott a városi levéltárt pontosan rendezve adta vissza a városnak; azért elvártam volna, hogy cikkíró előbbi mondatát így fogalmazza: „Mivel Szongott tanár, szakértelemmel és nagy lelkiismeretességgel már rendezte a levéltár legnagyobb részét, a hátralevő 22 évi anyag rendezése is sürgőssé vált.“ És most kérдем: nem-e Kegyed az, ki munkámat az „Ujság“-ban előnyösen ismertette? Nem-e Kegyed az, ki előttem úgy nyilatkozott, hogy nem tud eltelni munkámmal? Nem-e Kegyed az, ki elég gyakran használja azt hol idézve, legtöbbször pedig idézetlenül, és mégis azt mondja, hogy a levéltár „érdekes anyagának feldolgozása és nyilvánosságra való hozatala hasznára válna“...? Használta azt Kegyeden kívül már eddig nem egy ízben a város, a tudomány... és használni fogják még sokan; mert szemembe is mondták, hogy az „nélkülözhetlen.“

Mai napság nem lehet levéltárunkat szóvá tenni a nélkül, hogy rólam is említés ne tétessék; mert én voltam az, ki levéltárunkban olyan nagybecsű aktákat fedeztem fel, melyekről eddig senkinek sem volt tudomása. Én voltam az, ki levéltárunk értékes anyagát — tekintettel a tudományos szempont követelményeire — lelkiismeretesen feldolgoztam és nyilvánosságra hoztam és négy kötetes munkámban egy olyan világot tártam az olvasó elé, mely eddig teljesen ismeretlen volt. Könnyebb bármely megyének, vagy hazai városnak monografiáját megírni, de nehéz egy keleti telep, mely a megérdemlett sympathia helyett megalakulásának első napjaitól majdnem mostanig csak ellenszenvvel találkozott, — igazságos történetét részrehajlatlanul, jól összeállítani, hol különböző a nyelv, elérő a szokás, más a felfogás, gondolkozás. És én ezen nehézségek mindegyikével — Istené legyen a dicsőség — megküzdöttem; pedig más ezen nehézségek nyomasztó súlya alatt összerokkadt volna! Köszönöm jó Istenem a nyujtott, nélkülözhetetlen, egyedüli segédelmet!

Az akták átolvasása közben nem kerülte ki figyelmeimet egyetlen egy szempont sem! Kijegyeztem én mindent, mit egy vagy más irányban idővel fel lehet használni. Alig hiszem, hogy valaki nálamnál szemesebb lenne! Mert engemet a szakismereten kívül az ügyszeretet tett legszemesebbé! Én ott is láttam, a hol más nem vett észre semmit! Én a kalászokat mind leszedtem; más utánam tartozni sem fog! A mit eddig nyilvánosságra nem hoztam, — avval, — ha a jó Isten kedvez egészségemnek és tovább is megajándékoz kegyelmével — ezután fog a nyilvánosság találkozni!

SZONGOTT KRISTÓF.

Egy éj 1887-ben.

Egy csöndes, nyári éjszakán
Bájos dalt zeng a csalogány.

S míg ágbogán madár dalol,
Csapong lelkem ki tudja hol? . . .

Az erdő olyan bájteli,
Mert hát nem érdek vezeti.

Egy elkésett kicsiny pille
Siet a rózsza kelyhíbe.

A tűnő holdnak szerteszt
Susogják: Ne menj! Oh ne még.

Mig lassu tánczot lejt a lég,
Illat, virág, ölelkezék.

Egy örök ábránd vonja át,
Az erdő lombos sátorát.

A szerelemnek élnek itt,
Madár, a dal s a többi mind.

S ezeket együtt látva így,
Bennem is felébred a hit.

És hallok édes hangokat,
Mely a lelkembem dalt fakaszt.

Sallak Róza.

AZ ÖRMÉNY IRODALOM A CILICIAI KORSZAKBAN.¹

— Két közlemény. —

I.

A régi örmény irodalom utolsó korszakát, a ciliciai korszakot „ezüstkor“-nak nevezik az örmény kritikusok. Valóban új és nagy szellemi virágzásnak indul a XI-ik

¹ Archak Tchobanian (Tsobánián Árság). La littérature arménienne. Revue Encyclopédique. Paris, 1898.

és XII-ik században Cilicia, hol az örmények második hazát alapítottak. Talán ez volt a legérdekesebb időszak az örmény nép életében; állandó összeköttetésekben levén Európával, gyors és fontos haladást valósított meg és Kis-Ázsiában európai jellegű állammá fejlődött. 1190 táján a Ruben-családból származó Leó fejedelem fölajánlotta segítségét Barbarossa kereszteseinek Saladin ellen, a ki kevéssel azelőtt visszafoglalta Jeruzsálemet, és ezért Barbarossa saját kezével akarta Leót örmény királylyá koronázni; Barbarossa azonban a Calicadnus folyó hullámaiban lelte halálát, s így szándékát fia, VI. Henrik valósította meg, midőn egyetértve III. Coelestin pápával, Leónak királyi koronát küldött. Fontos kereskedelmi viszonyok fejlődtek ki az örmény Cilicia és Velence, Genua, Róma, Byzanc, Marseille stb. között; számos európai gyarmat telepedett le Cilicia főbb városaiban. Ebben a korban kezdték meg Róma és Byzanc az örmény egyháznak az általános keresztény egyházzal való egyesítésére irányuló törekvéseiket; számtalan missionarius járta be Ciliciát, buzdítván az örményeket a pápa fenhatóságának elfogadására. Az örmények egy részénél viszhangra talált felhívásuk és egyesültek a római egyházzal; végre a katolikus párt annyira megerősödött, hogy Örmény-Cilicia trónjára a Lusignan-család latin fejedelmeit sikerült ültetnie. Ez egyesítési kísérletek az örmények közt élénk egyenetlenségeket, sőt iszonyú és szerencsétlen viszálykodásokat vontak maguk után; s míg egyrészt e belviszályok gyengítették a Rupenita-dynastia erejét, addig másrészt az Európával folytatott barátságos viszony a muszliman népeket ingerelte fel, kik körülvették az örmény királyságot és azt romokba dönteni siettek, a mit különben Európa közönnyel nézett. De az Európával folytatott hosszú érintkezésnek megvolt a maga jótékony és termékeny oldala is: befolyást gyakorolt e művelt világrész az örmények nyelvére, izlésére, irodalmára, művészetére és erkölcsöire; az udvar élete, a közigazgatás, a kormányrendszer, a viselet, szokások, sőt maga az egyház is jelentékeny európai szellemnek lettek alávetve. Snorháli tökéletesítette az örmény himnuszok zenéjét, alaposan ismervén úgy a görög egyházi zenét, mint az arab zenét;

továbbá ez a korszak, melyben a művészileg irt és színezésekkel ékített kéziratok művészete nagy fejlődésre jutott. E kor iróinál, a mikor az arab befolyás még fentartotta magát, széles közösség érezhető a bizanti szellemmel és a latin civilisatióval.

E korszak két nagy alakja: Snorháli és Lámpron Nerszesz.

Snorháli az Örmény-Cilicia katolikosza volt 1165-ben. Encyclicá-ja (körlevele) becses irodalmi műemlék, melyben evangéliumi kellemű kifejezésekben a kereszténység szellemét fejti ki és rend-, böcseség-, erény és egyetértésre vonatkozó tanácsokat ad a püspököknek, fejedelmeknek, katonáknak, parasztoznak és nőknek. Az ő korában tettek komoly kísérleteket a görögök az örményeknek az unióra való felhívására; Snorháli, óhajtván megvalósítani az egyességet, három levelet irt Komnen Manuel császárnak, egy levelet Alexisnek, a császár vejének, egy levelet Mihály patriarchának és egy körlevelet az örmény püspöki karhoz intézett. Mindezen levelek, melyek irányok által kiválók, a felebaráti szeretet szellemének bélyegét viselik magukon. Snorháli meghalt 1172-ben, az egyezkedések közepette, és így a kísérlet megghiúsult. Snorháli nagy számú didaktikai levelet és a szent íráshoz irt kommentárokat hagyott hátra. De művének legszebb részét költeményei alkotják: némelyek nagy terjedelműek, mint „Jézus, az Isten fia,” Jézus éléte versekben; hőskölteménye (Vibászánuthiun Hájgázanczh) nagy vonásokban rajzolja Örményország történetét a különböző időszakokban; Edessa feletti siralma, Edessa városának az arabok által történt bevételének megható leírása; az égről és ékességeiről (Hághákész jérgniczh), tudományos liraisággal irt költeménye. Művének többi része kisebb költeményekből áll: vallásos dicsénekek, tanköltemények, ódák a szentek és vértanúk tiszteletére, néhány mese és példabeszéd. Mindezek a költemények monorim versekben irvák, melyekkel Magistros Gergely helyettesítette először a régi szabad örmény verselést. Snorháli különösen érzelmeinek varázsa és kellemessége által tündöklök, melyeket az általa használt forma sok kellemmel és összhanggal fejez ki;

ezért tisztelték meg a „Snorháli“ (kellemes) névvel. Mutatványul álljon itt „Hághákész jérgniczh“ című nagy költeményének bevezető része:

Egyedül és eredeti természetű vagyok,
Hasonlíthatlan ivalakú boltozat, teremtve Attól, a ki nem te-
[remtetett.

Elkülönítem a fent levő vizeket az alatt levőktől,
Mint Mózes éneкли, Isten magasztalója.
Én vagyok a térköz az érzékiek és anyagtalanok között,
Kézzelem nem tapintható, mint a szellemek,
És szemmel látható, mint a testek.
Egyetlen elemből és egyetlen szinből állok,
Az ötödik elem vagyok, — takarója a többi négynek.
Megszámlálhatlan és megmérhetetlen vagyok;
De Ő egy araszával megmérni képes.
Magamba foglalom az életteleneket és élőket,
Engem pedig a fenséges Láthatatlan foglal magába.
Kerek, pavillonszerű félgömb vagyok,
Szilárd természetű, de külsőmben változékony állhatatlan.
Az anyagi lények talpköve és tetőéle vagyok:
Mélység, midőn alatt vagyok, tetőpont, midőn felemelkedem.
De sem változhatlan mélység, sem örökös tetőpont,
Mert soha meg nem állapodom, hanem forgok,
És a mélységek magaslatokká válnak,
S a magaslatok mélységekké.
Mozgok szüntelen, egyenlőtlenül repülök fel,
Még egy pillatra sem állok meg.
A nagy ház mennyezete vagyok,
Sem mire sem támaszkodva, oszlopok és gyámoszlopok nélkül
[állok,

Mert Ő kifeszített és kinyújtott, mint egy sátrat,
Odaszegezve engem, nem kötelekkel, hanem csak egyetlen
[szavával.

Lámproni Nerszesz (1153), Snorháli unoka-
testvére és I. Leó király kortársa, az örmény egyház leg-
kimagaslóbb tudorainak és legkiválóbb íróinak egyike.
Byzác- és Antiochiában tett útazásai alkalmával magára
vonta a görög és syr doctorok figyelmét és bámulatra
ragadta a császárt, valamint Antiochia uralkodóját. A
görögök folytatták törekvéseiket ez időben az örmény és
orthodox egyházak egyítésére; ugyanekkor a katolikus
hitküldérek hívták fel az örményeket a pápa suprema-
tiájának elfogadására. Viszályok keletkeztek, pártfeleke-
zetek alakultak és a vallási küzdelmek szétszaggatni kezdték

a nemzetet; dühös viták és szidalmak váltották fel egymást a latinok, görögök és örmények között. Nerszesz, elszigetelven magát ez oly kevéssé keresztény látványtól és befejezni óhajtván a Snorháli által megkezdett munkát, egybehívta Örményhon püspökeit Tarsusba, és e nagy gyűlekezetben egy beszédet tartott, mely a nemes és kenetteljes ékesszólás remeke, kesereg ebben azokon a villongásokon, melyekkel keresztény nemzetek egymást marczangolják; kárhoztatja az egyenetlenségeket, melyek eltorzítják a szereteten alapuló egyház szellemét és ama óhajának kifejezésével zárja be, vajha megvalósulva látná Krisztus ama mondását: „Egy akol és egy pásztor,“ az emberiséget egészen egyesülten a felebaráti szeretet ugyanazon közösségében, az isteni pásztor keze alatt. Nerszeszt ellenségei bevádolták a király előtt, mint olyant, a ki elárulta a nemzetet a görögöknek és latinoknak; Nerszes ekkor egy levelet irt I. Leónak, melyben elmondja, hogy ő mint keresztény azt hiszi, hogy minden nemzetiségű keresztényt testvér gyanánt kell tekintenie, de azért nem feledkezik meg egy jó örmény kötelességeiről sem, melyekkel hazája iránt tartozik, és azzal végzi, hogy az egyetértés az idegen egyházakkal és a nemzeti egyházi reformok elvének befogadása csak a haladás és nagyság forrása lehetnek az örmény népre nézve. Ama szép synodalis beszéde és e bátor levele nem akadályozták meg az egyenetlenségek elharapózását, a minek aztán ama borzalmas következménye lett, hogy halálosan megrendült az ország egysége és biztonsága. Nerszesz kommentárokat hagyott hátra a szent-miséhez és a biblia egyes fejezeteihez, egyházi beszédeket, leveleket, himnusokat, továbbá görög, syr és latin írőkből fordításokat. Az egész könyvét a gondolatok fenköltsege és a forma tudós csínja teszik emelkedetté.

— A befejező közlemény jövő füzetünkben. —

VOITH ANTAL*

* Hátrahagyott irataiból.

A HAZAI ÖRMÉNY-KATHOLIKUSOK ÉS EGYHÁZUK.

Szent-István birodalmát méltán tartják nemcsak polyglott, hanem — laikus nyelven: — „sokféle vallás-felekezetű“ országnak. Nemzetünk nyelvén kívül ugyanis, az országban lakó germán, szláv, román . . . fajú nemzetiségek nyelvei között feltalálható még Kis-Ázsiának egyik régi, európai nyelvekhez szokott fül előtt szokatlan hangzású, de a kifejezések árnyalataiban igen gazdag nyelve: az örmény; a valóban sokféle bevett és még be nem vett „felekezet“-en kívül pedig, az ősi katolikus hitet vallók között háromféle szertartást észlelhetünk, u. m. a latint, görögöt és az örményt. Az örmény szertartású katolikusokat az avatatlanként rendszerint egy kalap alá vonják a görög katolikusokkal; e tévedés okát azon körülményben találjuk, hogy tényleg mindkét egyház szertartása a keleti rítushoz tartozik; de zavart főleg az „Episcopus Armenopolitanus“, „Dioecesis Armenopolitana“ . . . kitételek okoznak, minthogy az örmények metropolisa: Szamosújvár = Armenopolis, 200 évvel ezelőtt örmény szert. püspöknek volt, jelenleg pedig görög szert. kath. püspöknek székhelye. A kétféle keleti szertartásúak között az elválasztó vonalat nemcsak nacionális, hanem egyházjogi, sőt rituális szempontok is élesebbé teszik, a mint alább látni fogjuk.

A hazai örmények 1672-ben lépték át birodalmunk határát; de nem egyenesen Örményországból költöztek be hozzánk, hanem több mint négy évszázadon át Krimben, majd Lengyelországban és a mai Romániában tartózkodtak. Innen politikai okokból távozni levén kénytelenek.¹ I. Apafi Mihály fejedelem behívta őket Erdélybe, hol tömegesebben Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyó-Szent-Miklós és Csik-Szépvíz környékén telepedtek meg, majd később a Bánságban és szórványosan az Alföldnek a Tiszáig terjedő részén, mindenütt terjedelmes földeket vevén birtokukba.

¹ Nic. Nilles S. J.: Symbolae ad illust. hist. Eccl. Orient in terris coronae S. Stephani. Christoph. Lukácsi, sac. rit. armen.: Historia Armenorum Transsylvaniae.

Az örmények az új hazába való beköltözésükkor szizmatikusok voltak, de itt késedelem nélkül elfogadták az uniót; csak egy csekélyke töredékök maradt elszakadva Rómától. A szizmatikus, de később konvertált örmény püspök: Minász halála után, 1690-ben a per eminentiam örmény város¹ alapítója: Verzerescul Oxendius² (a Verzár-családból) lett az örmény egyház feje, kit VIII. Sándor pápa a hazai örmények apostoli helynökévé (vicarius apostolicus) tett; 1691-ben pedig, XII. Incze alatt, örmény kath. püspök által püspökké szenteltetett. Az ő püspöksége alatt tették le alapját a hatalmas örmény fő-templomnak,³ mely napjainkban plebániájok temploma. Az első örmény kath. püspöknek 1715-ben bekövetkezett halála után az örmény hitközségek az erdélyi latin szert. püspök joghatósága alá kerültek. Mária Terézia ugyanis kegyeltjét Theodorovics Mihályt szerette volna az örmény püspöki székbe ültetni; azonban az akadékoskodó ármány e szándékát megghiustotta. Az örmény klérus és nép képviselői pedig a Görgényben tartott püspökválasztó gyűlésen megegyezésre nem tudtak jutni. Így került az örmények egyháza az erdélyi I. sz. püspök joghatósága alá, azon megszorítással, hogy papjai felszenteltetésének joga nem őt, hanem valamelyik

¹ Mikor az örmények a mai Szamosújvár város alapításához fogtak, ennek helyén észak felől a Martinuzzi-féle várat, mellette egy Gherla nevű (dák eredetű?) falut találtak, délen pedig egy római colonia maradványait találták. E két hely között elterülő város alapítói és ős lakói tisztán örmények voltak. Újabb archaeologiai kutatások szerint a római telep neve nem — mint idáig hitték: — „Napoca,” mert e nevet Mommsen Tivadar a kolozsvári római telepre ruházta; a sz.-ujvári colonia neve még felfedezőre vár. (V. ö. Dr. Hampel „Archaeologiai Értesítő” 1892. XII. köt. 2 és 4. szám.)

² Egy régi festmény felirata szerint: „Oxendius Verzellescus Armeno-Moldavus collegii Urbani de propaganda fide alumnus, Episcopus Aladen. Ann. MDCXCI.”

³ E templom műkincsekben nem szükölködik. Ilyen pl. a templom egyik kápolnájában levő, I. Ferenc által az örményeknek ajándékozott Rubens-féle oltárkép. A díszes egyh. öltönyök között különösen figyelemre méltó a régi püspöki ornátus, melynek minden egyes darabját I. Lipót neje, Eleonóra készítette. (A főtemplom alapját 1748-ban tették le. Szerk.)

örmény kath. püspököt, a lemergeri örmény érseket, vagy a bécsi mechitháristák érseki címmel felruházott apátját illeti.¹

Hanem az örmények nem tudtak belenyugodni abba, hogy egyházuk, melyhez nemzeti kapcsok is fűzik őket, örmény szert. püspöktől meg legyen fosztva. Püspökségek visszaállításának kérdését több ízben felvetették az intéző körök előtt; így 1848-ban is, 1868-ban Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyó-Szent-Miklós és Csik-Szépviz örmény lakói feliratot intéztek a kultuszminiszteriumhoz, a nélkül azonban, hogy fáradozásukat siker koronázta volna. Újabban 1879-ben születteik egyike: Simay Gergely, kir. tanácsos, volt orsz. képviselő terjedelmesebben megokolja az örmény szert. katolikus püspökség létjogosultságát.² Hivatkozva, az 1868. évi 43. t. cz. 16. §-ára, mely szerint: „Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részeken bevett vallásfelekezetek és egyházi hatóságok vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak sértetlenül fentartatnak, hanem egyszersmind a görög-és örmény-katolikus és a keleti görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek“; — rámutat azon alapokra, melyek az örmény püspökség visszaállításának finandziális akadályait elháríthatják, és egy, az apostoli királyhoz intézendő kérvénybe helyezi reményét a kérés kedvező megoldására. . . A kérdés megoldatlanul maradt. — Az örmény-katolikusok összes száma mintegy husz ezerre tehető. Plebániák Szamosújvárott (alap. 1700-ban), Erzsébetvároson (1708 óta), Gyergyó-Szent-Miklóson (1730-tól) és Csik-Szépvizen (1784-től) vannak. Erzsébetvároson valamint Ujvidéken (a Bácskában) az örmény mechithárista congregatio residentiával bir; ez utóbbi helyen híveik lelkipász-

¹ Növendékpapjaik a gyula-fehérvári papnevelő-intézetben képeztetnek ki. A theologia bevégezése után Bécsben vagy Lembergben, mielőtt felszenteltetnének, pár hétig szertartásaikban oktattatnak.

² „Mión ezelőtt két századdal eleink hazájukat a mostanival cserélnék fel, örmény püspököt tiszteltek soraikban. Igaz, hogy a közbejött kedvezőtlen körülmények folytán az örmény egyház ideiglenes kormányzata az erdélyi latin szertartású püspökökre lön bizva, — de csak egy részben, mi onnan is kitészik, mert az örmény papok felszentelési joga (ordinatio) nem állott hatáskörük-

torai a congregatio tagjai. — Az örmény szert. kath. papok száma hazánkban jelenleg 10; templomaik és kápolnáik száma: 12.

Liturgikus nyelvük a 6-örmény; egyházi könyveik saját örmény caracterekkel nyomtatvák, melyeket Meszrobnak köszönnek, ki a Világosító-Szt.-Gergely (Gregorius Illuminator) által mégtéritett örményeknek lefordította a Szentírást is.⁷ Szemügyre véve az örmény egyház szer-tartásait, szokásait, disciplináját s párhuzamba állítva egy felől a latin, — másfelől a görög egyházéival, bajos lenne határozott választ adni, hogy tulajdonképen melyik egyházhoz áll közelebb. Annyi bizonyos, hogy avatlan szemek (annak ellenére, hogy tényleg a keleti egyházak egyike) a nyugati egyházhoz közelebbnek fogják tartani. Templomaik berendezése, akár a mieink; a szentély nincsen elkülönítve a keletieknél szokásos „porta regia“-val (ikonostasis); egy-egy templomban több oltáruk van; templomi ruháik alakja és színe, szent edényeik. . . . teljesen meg-egyeznek a mieinkkel; „musica instrumentalis“-t alkalmaz-nak; kovásztalan ostyával áldoznak és egy szín alatt áldoztat-nak, misézés alkalmával egy pap kommunikál, ellentétben a keletiek szokásával, kiknél valamennyi (az oltárt körül-veve) presbyter áldozik; monstrantia-val, castrum doloris-szal, a latin egyházéval egyező püspöki ornatussal bírnak.⁸

ben, mintegy jeléül annak, hogy ezen ügy állandó megoldása ese-tében, kell majd lenni oly önálló örmény egyházfőnek, ki ezen — úgy szólva — legeminensebb jogot is gyakorolhassa nemzetfelei-nek lelkeszei fölött, és így nyilvánvaló, hogy egyházi önkormány-zati jogosultságunk már magában multunkban gyökerezik; miről egyébiránt fejedelmi nyilatkozatok is tanuskodnak“ . . . L. Pesti Napló, 1879. 3 sz. „Az erdélyi örmény kath. püspökség.“

⁷ A szentírás örmény fordítása az V-ik századból származik. E fordítást a biblikusok szöveg-kritikai szempontból kifogástalan-nak tarják. (Krit. kiadása: Zohráb mechitharistától, Velencez, 1805 és 1859). Arméniában már a 3-ik században virágzó keresztény hitközségek léteztek. Gregorius Illuminator fejezte be az egész nemzet mégtéritésének munkáját, mégtéritvén Tiridates nevű kirá-lyukat és vele a nemzet előkelőit.

⁸ Az örmény püspökség megszűnése óta ereklyeként őrzik főtemplomuk sekrestyéjében.

... S ha mindehhez hozzá vesszük, hogy papjaik coelibatusra vannak kötelezve, borotválkoznak; s azon nem csekély fontosságú tény, mely szerint a egyházunk parancsolt, nyilvános ünnepeit (festa fori), többeket a festa chori közül, sőt a „feriae maiores“-eket is velünk egyidejűleg ülik meg: az örmény egyháznak a latin egyházzal való rokonságát lehetetlen el nem ösmernünk. Másrészt tagadhatatlan, hogy liturgiájok mondatainak értelménye, a szentelvények kiszolgáltatásánál mondatni szokott szavak, caeremoniák, benedikcioik, egyházi énekeik melódiája... határozatlan orientális jelleget viselnek magukon. A mise szertartásaiban is némileg eltérnek tőlünk; így a Lectio-ra könyörgés következik, a mely után csengetnek; a „Dominus vobiscum“ helyett „Pax omnibus“ értelményü szavakat mondanak, a népet megáldó keresztvetéssel; a transsubstantiatio szavait fenszóval mondják; a Trisagion-t és a keletiek Doxológiáját a misében szintén alkalmazzák. A papszentelésen kívül még abban is meg van szorítva az erdélyi lat. szert. püspöknek a hazai örmény egyházakra kiterjedő joghatósága, hogy az újszülötteknek keresztelés után egyszerű örmény pap feladhatja a bérálás szentségét, a keleti egyház disciplinája szerint.

Alig van nép a keresztények között, mely az örményt vallásosságban fölülmulná. Őseik hithűségéről fényes tanubizonyságot szolgáltatnak a Martyrologium lapjai. Történelmük, tradiczióik különben e jelenség psychikai okaira is világot vetnek. Ősi hazájuknak az Euphrates és Tigris — paradicsom — táján való fekvése, a bibliai Ararát, hagyományaik, őstörténelmük szálainak az ó- és új- szövegségnek és a kereszténység első századának eseményeivel össze szövődése, továbbá azon körülmény, mely szerint egyike volt az örmény nemzet a kereszténységet, terjedése kezdetén, elfogadó népnek¹ s a Szentírást már az V-ik században anyanyelvükön olvashatták, Keleten (a syrek

¹ Armeniában Thaddeus apostol hirdette az evangéliumot (Chorenei Mózes: Nagy-Örményország története). Annyi bizonyos, hogy 200 körül már virágzó ker. hitközségekkel bírtak, mit Dionysius Alexandrinusnak a Poenitentia-ról hozzájuk intézett műve is bizonyít. (V. ö. Vascoli eccl. pag. 44.)

mellett) ők birták az egyházi hegemoniát: ¹⁰ mindez kétségen kívül nagy befolyással volt a vallásos szellemnek és keresztény öntudatnak oly foku megszilárdítására, minőt a hazai örményeinknél maiglan is tapasztathatunk; a kiket egyébként a nemzedékről nemzedékre szállott s a ker. mythos varázsfényében tündöklő hagyományaikon ¹¹ kívül már elszigetelt helyzetök is szorosabban kapcsol sokban nemzeti egyházukhoz. . .

(„Egri Közlöny“).

SORBÁN KORNÉL.

A MAGYARORSZÁGI ÖRMÉNYEK ETHNOGRAPHIÁJA.

IRTA: SZONGOTT KRISTÓF.

= HUSZONNEGYEDIK KÖZLEMÉNY. =

— Védánk êntunilinkh miér dánê mecs, — g'ásze megê; theor tá ikhmimê szeb dzánráná miér vêrá, ná incshu meg hádmê êzisztovêsz vár gigêdre. Ágheg b'êllár, theor árácshê árnuink zbárnáczhogh ávérumin u ter ász khêsér, jêrp inkhê hánkiszt khênáná, miér máhágniérovê kêlochê zárninkh.

¹⁰ Mikor Keleten Nestor téves tanainak követőket igyekezett toborzani, az örmény papság Proklos, konstantinápolyi érsekhez folyamodott, ki ekkor intézte hozzájuk levelét a Fiuisten megtestüléséről.

¹¹ A Szentírás egyes alakjait legendaszerű eseményeikkel hozzák kapcsolatba. A hazai örmények közt is élénk emlékezetben él az apáról-fiúra szállott hagyomány, az Üdvözítőnek egyik örmény királyhoz (Ábgár) intézett, bár a biblikusok által apokrif jellegűnek ismert leveléről. A király ugyanis betegsége meggyógyítására Fülöp és András apostolok közvetítésével levelet küld a Mesterhez; egyben meghívja őt a zsidók üldözései elől székes városába. Az üdvözítő Tamás apostol által következőleg válaszolt volna: „Boldog az, ki hisz bennem a nélkül, hogy látott volna engem; mert rólam ez van írva, hogy: Azok, kik látnak engem, nem fognak bennem hinni, és azok, kik nem látnak engem, hinni és élni fognak! Arra nézve, a mit nekem írtál, hogy menjek el hozzád, válaszolom: itt mindazt teljesítenem kell, a miért küldtettem. Ha én ezt teljesítettem, felmegyek Ahhoz, ki engem küldött. És ha majd felmenedtettem, tanítványaim közül innen, egyet el fogok küldeni, hogy az fájdalmaidat gyógyítsa meg, és neked és azoknak, kik veled vannak, életet adjon.“ Choreni Mózes: Nagy-Örményország története (II-ék könyv. 31.) Eredeti örményből, fordította: Szongott Kristóf. (Ezen nagyon fontos levél hitelessége már be van bizonyítva. Szerk.)

Èz ázádicsh árácsárguthiunê ámenkhê miápán êntu-
niéczhán. Himá nor ághpárê ángicz cshuszt (sudov) giszáhi,
gináji meg pávágán miédz punmê, irjén bárgelu diéghinê
gitêne jév miédz vérárgujovê ágheg gidzádzge zájn. U inkhê
pávágán heru gikhásvi.

Kone or sád muthên er, ámenê báhug deghen szebé
árule, the uzsem g'ukán szághéthvorvász usápniére u ánor
edeváncz pif-páf: dráberu gédêrdilin êz irjénczh védánká-
var êngiérê.

Árvádun dsorov luszáczhile, niész gimêndu irjéncz
mod. Usápniére ámpoghcs desznelov zinkhê irjéncz
timácz, zármánkhen háziv or khár csh'in tárczi.

— Incshbesz eghiliz khun chácshághpár? — gihár-
czhênu megê irjénczh mecshen.

— Thebed chádzilin luvérê, ámenê ágheg im eghi
khun. U ászov tusz kênácz.

— Lészilikh êz miér máhágnum zárnuádzkhê luvi
chádzuádzkh giánuáne? — g'ásze álchelkhovê. Èz tá
cshidinkh gorszênczhênelu; tárá me miájn êrêndov g'êl-
lánk ázádvelu. Máduczhánjénkh irjén sád bán, hábá inkhê
irmen thoghu êz miér pênágáranê u dun erthá. Kháni or
miér mecsh e, sárunág togh u váchi mecsh g'ábrinkh; tê-
ninkh álesz zinkhê dsámphu. Ámbesz im hámozuádz, the
miájn irjén duvász ávelort kándzê gárogh e mezig êz
miér vághuczhu hántárd hángészutthiunê jéd dálu.

— Ájszbesz zuruczile . . . u niész czenilin ez nor
êngérê.

— Csh'isz gárodi desznelu êzginêd u êzdêghákhêd?

— Giszirim zirjénkh, pájcz gihárkim êzcezêz ál; edjém
ájnbesz ágheg párégámutheán mecsh ábrilinkh, or hosz bi
szirei ménálu minchjév máh.

— Hábá dánkh khezig meg bárgudsmê oszki? Ász-
kicz hêsd g'êllász ábrelu héd êndáneáczhêd.

— Jész dunên ál csh'im eghi piérnágir; ánor hámar
himá ál csh'im gárná jész êzzisz czhádczhênelu. Theor
tuk chêrgikh êz czhosztáczhádz phokhruthiunê — incsh
árzsánáczhádz ál im árádz ánnémán dzárájuthiunnerovész,
— ánzsumê, kone or cshe szirov, ámenê hosz githoghum
êz im sziréli nor pênágáranê.

Miédz tizsaránhov eghile gámagicz meg usápmé, or dáni éz bárguds-oszkin incshu miér mártun dáné mod. Bárbeczhuczhadz bárgédsin mecs éz hon kédádz voghormeli „Ághkhéduthiuné“ térilin. Usáphé hédé dárile ézzász u dsámphové meg miédz phoszimé mecs tháblile.

Ájsz orvánen dun egádz mártun dáné mecs: liuthiun, látvuthiun jév jeránuthiun dirile . . .

*

Álsád chelkhov, khán uzsov.

11. Fejezet. A szent kereszt.

Az örmény kereskedő megélhető állapotban töltötte el családjával együtt az éveket. Sok jót tettek: sok almisznát osztogattak a szegények között. Egy ízben a férj álmában angyalt lát, ki így szólt hozzája:

— Isten látja a te könyörületes szívedet, azért meg akar tégedet ajándékozni. Mond meg, mikor szeretnél meggazdagodni, most vagy öreg korodban?

— Hadd, holnap éjjel megmondom, addig megbeszélem a dolgot feleségemmel is.

A következő éjjel ismét megjelent előtte az Ur angyala, kinek a kereskedő ezt a választ adta:

— Kötelessége az embernek Isten ajándékát hálás szívvel fogadni; de ha már szabad választani, akkor inkább szeretnék öregségemben, mikor nem fogok tudni keresni, — boldog lenni.

— Jó! . . . és eltűnt az angyal.

Mulnak az évek — csendesen, jól. De egykor nagy szerencsétlenség éri embereinket: elég házuk, butoruk, portékájuk, mindenök. Nagyon megszegényednek; azért a családapa otthon hagyja két fiát, hogy viseljék gondját anyjuknak és ő elmegy foglalatosságot keresni. Alig megy ki a városból, lát egy keresztet. Letérdel a kereszt előtt és imádkozással tölti el az egész napot. Estve felé haza megy,

— Nem adta meg az ur, kinél ma dolgoztál, napi-díjadat? Kérdi az asszony.

— Nehány nap mulva egyszerre fog fizetni.

A második napot is a kereszt előtt tölti. Este újra haza megy; ma sem visz semmitsem haza. Harmad nap is a kereszt előtt imádkozik. De rövid idő múlva szekér jön arra felé; egy dúsgazdag kereskedő, ki ismeri az emberünket és elkezd vele beszélni. Elszegényedett emberünk elbeszéli nyomorult helyzetét. Erre a gazdag ember őt vigasztalva így szól:

— Éppen egy becsületes emberre van szükségem; jer hozzám: adok neked élelmet, ruhát, lakást és jó fizetést úgy, hogy idővel tölem sok pénzzel térhatsz vissza. Megegyeznek és megcsókolván a szent-kereszt fáját, bele ül a szekérbe és mennek a nélkül, hogy hirt adott volna nevének arról, hogy kivel és hova megy.

A szomorú feleség otthon hagyja két fiát, útra kel, hogy felkeresse férjét. Kereszthez érkezik. Letérdel és Istentől segítséget kér. És ime! csoda történik, megszólal a kereszt és ezt mondja:

— Férjed nekem dolgozott két napon át; a két napi bér ott van lábaid mellett; vedd el azt a két darab követ és éljetek boldogul!

Az asszony haza viszi a köveket: gyémánt mind a kettő. Egyikkel (egyiknek árával) felépítteti a házat, a boltot; jóságot, ökröket, teheneket, disznókat, juhokat... vesz, és a másikat bátyjának adja kezébe, hogy azzal árúczikket, portékát vegyen. Még pénzt is hozott haza. . . Olyan jó állapotban vannak, hogy mindenki irigyli őket. . .

Kevés idő múlva a hir nélkül eltávozott családfő is megelégedvén a szolgálatot, bucsút vesz. Ura, kinél annyi esztendőig ült, ezt a két tanácsot adja neki:

„Út közben ne szállj be olyan házhoz, hol a férfi nincs honn“ és „Az estvéli haragot hadd holnapra!“ . . .

Haza érkezik. De nem ismeri meg házát, háza most nem ház, hanem palota. Estve van. Megáll a nyitott ablak alatt és benéz; az asztal mellett négyen vannak („hoki“-lélek): neje, két fia és egy férfiú. Megharagszik: bizonyára ez feleségem szeretője. Előveszi fegyverét; de eszébe jut urának tanácsa („Az estvéli haragot“. . .) és nem használja a fegyvert, hanem beszáll régi szomszédjához. Itt kérdi, hogy mivel gazdagodott meg feleségem? Az irigy szomszédok

sok hazugságot és rágalmat mondottak ártatlan nejeről. Másnap még csak délben ment haza. Fegyverrel kezében lépett be.

— Isten hozott atyánk, kiáltják a fiúk és kezét csókolnak.

— Én nőd fivére vagyok, ki eddig vándorúton voltam.

— Örvendek, hogy jó egészségben talállak — mondja ő feleségének és megcsókolja őt.

Még sok évig élt férj és feleség és az öregség napjait — Isten ígérete szerint — nagy gazdagság közt töltötték el. . .

*

Tanulság. A jótett még e földön sem marad jutalmazatlanul. Isten ígéreteinek teljesítésében hív. — Megsegíti az Ur azt, ki bizalommal fordul Hozzája.

Szurp-chácshê.

Háj bázêrgánê ábrelu gáczhuteán mecs ánczhuczchile êzdárikhê êndánéáczhê héd. Sád ágheg árilin: sád voghormuthiun pázsnilin ághkhâdáczhê mecs. Meg ánkán mé erigê gidesznu erdzin mecs êzhêrjéstágê, ov zájñ g'ásze irjén :

— Ászduádz gidesznu êzkhu vogozmádz szirdéd; ászor hámár g'uze êzkhiez bás-chêselu. Ászáme, the jêrp biszireir chodsánálu, himbig, gám dzerutheánêd mecs?

Thogh vághê kísér b'ászim, incshu ánzsumé bizuruczim êzpánê gêngánész héd ál. . .

Kál kísér álvês erevczhile timáczhê Ászdudzo hêrjéstágê, ün bázêrgánê zájñ bádászchánê dêvile :

— Mártê bárdágán e êz Átsudzoz bárkêvê ámen ánkám snokhágál szêdrov êntunelu; pájcz theor ázád e êndrelu ná álágheg biszirei dzerutheánész mecs, jêrp cshi bi gárnám tádelu, jéráni êllálu. — Ágheg e u hêrjéstágê ánjêrévujt tárczile.

G'ánczhnin dárikhê — háñkiszd, ágheg. Pájcz meg ánkán mé miêdz ándolváshuthiun gihászni êzmiêr mártikhê: irjênczh dunê, dándániêghê, cshártê giájri (g'eri) ámen pánê. Zor g'ághkhêdnán; ánor hámár dánuderê

dunê githoghu êz ergu vortin, or unenán êzmojrê dárdê, jév inkhê g'erthá pán nájelu. Háziv g'elle tusz khághkhen, meg chácsh mē gidesznu. Gicshokhi chácshin timác z jév ághotkh ánelenê gánczhnu hosz êz polor orê. Irgésztemê dun g'erthá.

— Cshi duvi derê, um mod ájsz or pánilis z, khezig êz várczhêd? — gi hárczhênu gēnigê.

— Megumê bividsáre meg kháni ávurmê vērâ.

Êzerguszum orên ál chácshin timác z g'áncznu. Irgunê álvê dun g'erthá; cshi dáni ájsz or ál ikhmál dun. Irjékhum orên ál chácshin timác z giághothe. Pájcz khics zsámángi vērâ meg árbá mē g'uká ántin; meg zengi bázêrgán mēn e, ov gidsáncshná êz miér mártê jév gigêczhe hédê zuru czelu. Ághkhêdczhád z mártê gibádme êzjur voghormiéli gáczhuthiunê. Chodsá mártê mēchithárelôv zinkhe, g'ásze: — Tokmá meg ájszbesz hárgivor (hárgávor) mártu mē unim bedkh; jégo modész: g'udám khezig udelik, hákuszt, pēnágárán jév ágheg chách ájnbesz or zsámángov modesz sád trámov bi gárnász jéd tárnálu. Giumisvin jév báknelôv êz szurp chácshin phájdê, ginészti árbán jév gierthán árán z or imác z árád z êllár êndáneáczhê, the hêdum u ur g'ethá,

Mészul ginê dunê thoghelôv êz ergu vêrtin dsámphá g'elle, or náji êzerigê. Gihászni meg chácshi mod. Vár gicshokhi u Ásztudzo me (moden) oknuthiun gichêtrévi. U hádá áhá hērâsk gihántêbi, chácshê czájnu giháne u zájsz g'ásze:

— Kho erigêd indzi pánile ergu or; ergu ávur várdzkhê hod e odvênud khov; ár êz ájd ergu khárê jév ábrezczekh jérâni.

Ginê dun gidáni êzkhárêrê: diámánt e erguszên ál. Megovê gisinecznu êzdunê, chánuthê; gáluád z, jézniér, govér, chozér, ocschêrnér . . . gikêne, jév êzme galê gudá ághporê czerkhê, or ánov ábránk, cshárt kêne. Ter bán ál perile jéd. . . Ájnbesz ágheg gáczhutheán mecs in (jén), or ámen márt gipáchli irjénczh. . .

Khics zsámánági vērâ ánochosz hērâczhád z dánuderên ál gistánálov dzáruthénen párov mēná gárnu. Ághácshán, ummod ádcchá dári nésztilé, zájsz ergu chérádê g'udá irjén:

— Dsámphovê mi erthá ájnbesz dán mod chonách, ur erigmártê dunê cshe, u êz irgivenczhén szêrdoduthiunêd thogh vághênê.

Dun gihászni. Pájcz eshidsáncsná êz irjén dunê; dunê himá dun cshe, háthe bálád e. Irigunê gigánni pácz eshárdsin dágê u niész gináji; széghánin khov eshorsz hoki in (jén): ginê, ergu vêrtin jév meg erigmárt mê. Gipárgáná: pevni tá sziroghên e gêngánész. Árács g'árnu êzszághêthê; pájcz midê gènni ágháin chérádê . . . u cshi sáhecznu êzszághêthê, háthe g'erthá vághuczhu tэрáczun mod chonách. Hosz gihárczhênu, the incshov chodsáczhile gêinigész? Páchil tэрáczikhê sád szud u pámbászánkh ászilin ártár gêngánê vérájen. Ozgá or cshi kénáczí dun incshu orhásztrág. Szághêthê czerê gimêdnu niész.

— Házár pári egár áthá — gigáncshin dêghákhê u czer gibákhnin.

— Jész gêngánêd ághpáren im (jém), ov incshvász bántoghdutheán mecs eghilim.

— Pári kédánkh gásze inkhe gêngánê jév gibákhne êzná.

Ter sád dári ábrilin erig u gin u êdzderutheán orêrê — Ászdudzo chosztmánczhê korá — sád chodsutheán mecs ánczhuczhilin. . .

XXXII. Cikkely.

Első rész. Örmény népdalok.

(Ezt a cikkelyt két részre osztom. Az első részben egy régi — mely a Krisztus előtt való korba nyúlik — dalt közlök, míg a második rész a hazában talált összes örmény népdalokat foglalja magában. Tudtommal több nincs!).

1. Fejezet. Régi hős-dalok.

Néhai Emin János moszkvai tanár a Kholtán-vidéki örmény hősi énekekről, melyeknek emlékét szá munkra Chorenei, a nemzeti történetíró tartotta fön, azt állítja egy tudományos birálatában, hogy azok hasonló az egyidejűleg keletkezett perzsa Sah-Name hőskölteményhez, mivel mindkettőnél ugyanazon hősök, sőt ugyanazon vitéz tettek vannak megénekelve. Mennyire fantasztikus és keleti hasonlatokkal teljes az örmény hősi

dalok szövege helyenként, az alábbi rövid idézetből is kitünik, mely a herkulesi ereje miatt magasztalt V á h á k é n — mint a kholtáni dalmokok lantjára legérdemesebbnek talált hős, — epikai dicsőítéséből van mutatványul átvéve, s mely következőleg hangzik: „Vajudott vala ég és föld, teherben volt a kéklő tenger. . . Tenger piros nádszálat szült, s a nád üregén füst jöve ki. Ifjú fejlődött a szikrából, haja tűz volt. . . Láng, füst a szakálla, két égő nap a szemei. . .“ Ily szertelen hangon daloltak egykor, mintegy kétezer év előtt az örmény népénekesek, a pogány Örményországban, a hőskről s ezek vitéz tetteiről! (L. „Armenia“ 1888. évfolyam 28—29 lap).

Ez a hős-dal Márkovics Jakab fordításában így hangzik:

Teherben volt a mindenség,	És a nádnak kebeléből
Teherben a föld és ég is,	Füst nyomába tűzláng gerjedt;
Bíborhabján a tengernek	Piros ifjú lett a lángból
Szülő-fájdalom dult végig.	Lágy hullámin a tengernek.

Tenger partján nem hűs szellő	S égnek-földnek minden fénye
Lengette a piros nádat,	Ez ifjú fejére szálla:
Hanem a kin, a mit érez	Két szeme két égő nap volt,
Keble a szülő anyának.	Haja tűz, lángolt szakálla.

(„Armenia“ 1888. évfolyam, 38—39 lap).

Második rész. Hazai örmény népdalok.

Habár eddig sokan azt állították, hogy hiábavaló munkát végezne az, ki a hazai örmények között a népköltészet elemeit fürkészné, mert népdalokra rá nem akad; mégis a hazai ethnographusok öröme sikerült nekem, hosszas utánjárással, néhány örmény népdalt összegyűjtem. Négynek dallamát hangjegyekre is tettem. Az eredeti örménynyel szemközt ott áll a prózai magyar fordítás is. . . Habár a négy első dal magyar fordításának minden sora annyi szótagot foglal magában, mennyi az örmény vers-sorban van, azért a fordítás nem vers.

1. Fejezet. A kereskedők dala.

Ámen tiház theor nájisz,	Ha mindenfelé tekintesz,
Áschárhész polormán thárthisz:	S körülnézel a világon:
Na ego or himbig lészisz,	Jer, hallgasd most meg s fájlaljad
Bázérgënnun pánë czhávisz.	Dolgát a kereskedőknek.

Pevni tászmê gichodsánán,
Pájcz álsádê giághkhêdnán;
Mákár indász-indán tárnán,
Amenê cshidin pevni pán.
Kem desztul¹ ál szêlit gánin,
U báde-bád gidzedzgevin;
Jérgroczh jérgir ná gikhálin,
Or hárgevor irjénkh ábrin.

Némely ugyan meggazdagszik,
De legtöbben szegényednek;
Forduljanak arra-erre,
Még sem tudnak biztos dolgot.
Hisz eleget igyeksenek,
S faltól falhoz ôk ütődnek;
Országról országra járnak,
Hogy rendesen élhessenek.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A szamosújvári állami főgymnasium értesítője, melyet a múlt 1902/3 tanévről dr. Mártoni Lajos igazgató közölt, a következő tartalommal jelent meg: I. Tanári testület, hitoktatók, tanítók. II. Bevégzett tananyag. III. Szertárak. IV. Önképzőkör. V. Jótékony-ság. VI. Az ifjúság érdemsorozata. VII. Érettségi vizsgálat. VIII. Statisztikai adatok: fölvetetett az év folyamán az I. osztályba 66, a II-ba 57, a III-ba 40, a IV-be 41, az V-be 21, a VI-ba 17, a VII-be 30 és a VIII-ba 18. Összesen mind a nyolcz osztályba 290. Ezek közül róm. kath. vallású 42, örmény kath. vallású (örmény szertar-tású róm. kath.) 43, görög kath. 89, görög keleti (gör. nem-egyesült) 10, ágost. evang. 2, ev. ref. 45, unitarius 3, izraelita 31. Helybeli illetőségű 81, megyebeli 120, más megyebeli illetőségű 64. Jó magaviseletű 144, szabályszerű viseletű 117, kevésbbé szabályszerű 1. Minden tantárgyból jeles 5, jó 26, elégséges 138, egy tantárgyból elégtelen 33, két tantárgyból elégtelen 20, több tantárgyból elégtelen 40. IX. Adatok a tanév történetéhez.

Új örmény szentegyház Románban. A Románban (Románia) lakó örmények temetőjükben új kápolnát építettek. Ezt a kápolnát a napokban szentelte fel Uthudseán püspök, ki Törökországon kívül Európa különböző államaiban élő nem-egyesült örményeknek egyházi feje, — nagy népsokaság jelenlétében. A felszentelés után szép egyházi beszédet tartott a püspök. Ebből a következő mondatot itt közre is adjuk: „Ohajtom, hogy ez az imaház, melylyel a romániai örmény templomok száma szaporodott, ne hasonlítson a lengyelországi és magyarországi azon örmény szentegyházakhoz, melyek hiveikkel együtt az örménységre nézve teljesen elvesztek.“ Itt a püspök, ki viszonyainkat jól nem ismeri, ezen mondatának egyik részét helyre kell igazítanunk. Igaza van részben a püspöknek, midőn azt mondja, hogy Lengyelországban (= Galiczia) van akárhány örmény egyház, melyek a hivekkel együtt teljesen elvesztek; de a Magyarországon épült örmény egyházak közül egyetlen egy sem veszett el; azonban egy örmény telep már itt Magyarországon is veszendőben van: és ez az újvidéki. Van ennek a telepnek szép

¹ desztul, román szó: elég; örményül pávágán *բավալան*.

temploma, van derék, hazafias papja (Duha Dávid, ki érsek-abbás jelölt volt), de a telep már alig számlál néhány örmény hívőt. Azonban abban már teljesen igaza van a püspöknek, hogy iskola és templom édes testvérek és mivel az iskola tanítja az ifjú nemzedéket a ritus nyelvére, — inti, figyelmezteti hítsorsosait, hogy minden templom mellé örmény iskolát állítsanak fel. . .

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Régi örmény iratok a Szűz-Máriáról. Dr. Goussen H. „Dogmatische Aphorismen aus den altorientalischen Kirchen über Maria“ (Paderborn) című munkájában elég tért szentel örmény tanulmányának közzétételére. Tíz (23—32) oldalon mondja el azt, a mit az örmény egyházi énekek és „sárágán“-ok az Isten-anyjáról fentartottak.

A legszebb képes örmény folyóirat. A velencei mechitharisták nemrégén „Kéghuni“ (széppel-biró; irat, melyben szép dolgok vannak) név alatt egy képes folyóiratot indítottak, melynek legújabb száma versenyez a világ legszebb képes folyóirataival. A két első lap, melyek a neves örmény festő: Náhábéd ecsetje alól kerültek ki, a szépművészet minden ágát és az örmény mezőgazdaságot ábrázolják. Ezekon kívül a „Kéghuni“ majdnem hetven nagy és kisebb képet foglal magában, melyek közül hat színes kép: mindegyik szép, mindegyik tiszta. A színes képek közül különösen arról kell említést tennem, melynek czime „Ősz“, s mely a 64. lapon látható. A többi szép kép közül még ezekről teszok említést: Ájvárovszkinak egy tengerképe; a szászuni hősno, ki gyermekét ölelben tartja; a perza-örmény iskola növendékei; a Dsulámérgből kiköltözött örmények; Álisán, Názárián, Áboveán, Ráffi, Kamár-Kháthibá (Bádgánián [= Pátkánián] Ráfáel) örmény írók arczképei; örmény menyekző Choh (Perza-Örményország) vidékén; a Vártánféle ünnep Tavreszben; az erzerumi bebörtönözöttek; a nemzet kiválóbb alakjai közül mintegy ötven mellkép; kaukazusi örmény női alakok; az ávárájri hősök; a kivándorlók Vánból; Kára-Murza zenészkará; halászcsalád az Adria partján (ezt is a mondott Náhábéd festő készítette); a perza armenophil trónörökös kíséretével; Pátkáneán családja; Szent-Szántuchd, az örmények első keresztény vértanúja (fekete, virágos kerettel); Mechithár abbás és az ő első növendékei; Cshámcsheán, Pákráduni . . . arczképei; susii, sámáchi, ákuliszi és perza-örmény női alakok és egy erzerumi leány, mely szépségével tiszteletet szerez az örmény női nemnek. Ezekon kívül van még néhány látkép, épületrajz. . . Ez a füzet 80 oldalra terjed, a papir legjobb, nyomása igen szép; ára 10 korona.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ-TULAJDONOS: SZONGOTT KRISTÓF.

SZAMOSÚJVÁRT, TODORÁN ENDRE „AURORA“ KÖNYVNYOMDÁJA.

== SZAMOSÚJVÁRI HIRADÓ. ==

A „Salamon“-templom resztaurálása. Bevétel 1893—1902.
Szongott Kristóf 100 korona, Simay Gergely kir. tanácsos 100, Simay Irma Gajzágó Antalné 20, Simay Klementin dr. Molnár Antalné 20, Simay Rosalia dr. Kabdebó Ferenczné 20, dr. Simay János igazságügyministeri ny. segédtitkár 20, dr. Simay Gyula kolozsvári kir. albiró 20, özv. Simay Gergelyné Novák Klementin 4, Simay Mariska dr. Bogdánfi Miklósné 10, özv. Simay Gergelyné Csásusz Katalin 10, Simay Pepi Novák Antalné 10, Simay János szamosújvári kir. albiró 2, dr. Mártonfi Lajos tanár 2, Merza Emmanuel 2, Novák Antal 2, Egy örmény katolikus 2, Simay Mária özv. Lengyelne (Szinyérváralja) 100, Korbuly Bogdán (Kolozsvár) 100, Simay Testvérek (Brassó) 60, Simay Josefa özv. Merza Joakimné 20, Bogdánfi Gergely (Arad) 10, Simay Margit özv. Czetz Istvánné 10, Czetz Mariska Beteg Bálintné (Sepsi-Szt-György) 10, Simay Johanna Duha Kristófné 6, dr. Simay Tivadar és neje Turcsa Margit 6, Bárány Margit 2, Simay Anna özv. Pap Simonné (Német-Elemér) 60, Simay Róza Vondra Jánosné (Léva) 40, Császka György érsek (Kalocsa) 20, Simay Lukács (Kolozsvár) 20, Pap Mózes vasuti mérnök (Kolozsvár) 20, Simay Ferencz (Türe) 20, Simay Tódor főmérnök (Sopron) 20, Simay Mária Holdampt Gerőné (Kolozsvár) 10, Simay Vetti Péterfi Dénesné (Marosvásárhely) 10, Balta Rebeka özv. Duha Kristófné 4, Keresztes Mihály (Román, Románia) 80, Simay Gabriella Veres Sándorné (Kolozsvár) 10, Simay Miklós (Varsócz) 10, özv. Dobál Izsákné (Kolozsvár) 4, Simay Vilmos (Marosvásárhely) 10, Dregán Kristóf (Gattája) 4, Gáspár Gy. Lázár (Dés) 2, Jakabfi Zoltán (Arad) 40, Harmath Ilona (Szamosújvár) 6, Pap testvérek (Szamosújvár) 100, Jakabfy Tódor (Budapest) 100, özv. dr. Patrubby Gergelyné (Budapest) 40, dr. Pap Géza országgyűlési képviselő 20, Govrik Gergely (Erzsébetváros) 10, Dániel Pál országgyűlési képviselő (Ó-Lécz) 40, Issekutz Győző országgyűlési képviselő (Erzsébetváros) 20, Jakabfy Ferencz műépítész (Budapest) 10, Hari Dániel (Dicső-Szt-Márton) 2, Bárány Lukács plébános 40, Szabó János püspök (Szamosújvár) 20, Placsintár Dávid polgármester 20, Gajzágó Ferencz 20, Csákány Adeodát főespercs 10, László József 20, dr. Zakariás Józsefné Gajzágó Gizella 10, özv. Nyegrutz Kristófné 10, özv. Simay Antalné 10, Tüzes Tódor 10, dr. Ákoncz János 10, özv. László Lászlóné 10, Gocs Sándor 10, Novák Gerő 10, Pap Tódor 10, Esztegár Gergely 10, id. Bodor Bertalan 10, özv. Moldován Emmanuelné 10, László László 10, özv. Voith Jánosné 10, Merza János 10, Perndl Ignác 10, dr. Schnell Károly 6, özv. Simai Tivadarné (Pitterné) 6, Voith Miklós 4, Novák Antalné 4, özv. Govrik Tivadarné 4, özv. Szappanyos Tódorné 4, Duha Bálint 4, Gajzágó János 4, dr. Zakariás József 4, Pap Mártonné 4, özv. Moldován Jánosné 4, Czecz Emmanuel 4, Kirschner Izsákné 4, Ázbej Rác Jakabné 4, Feldmann Jakab 4, Csásusz János 4, Bulbuk Kristóf 4, Dánielovits Sándor 4, Cheul Dánielné 4, özv. Tódorfi

Kristófné, Esztegar Tódorné, Nyegrutz Jakabné, id. Temesvári István, Duha Jánosné, Nuridsán János, Óvári Kelemen, özv. Turcsa Lukácsné, Sáhin Márton, Bogdánfi Istvánné, Kincses és Florián, id. Esztegar Gerő, Páll testvérek, Czech Zakariás, Lengyel Ödön, Alexa Bogdánne, Bodor Lajosné, br. Diószegi Zsigmondné, Placsintár Lukács, Valaki, Schönfeld Kálmánné, Vajna Károlyné, Ámberger László, Osztian Márton, Bátrin Johánka, Gebhárdt, Govrig Simon, Aján Joákim, Pap Anna, özv. Csipkés Benedekné, ifj. Alexa Tódorné, id. Alexa Tódorné, Ancean Sándor, özv. Placsintár Jánosné, Kapatán Márton, Vásárhelyi Boldizsár, Szongott Jakab, dr. Gopcsa Jakab, Placsintár Kristófné, Gopcsa Joakimné, Hirsch Samu, N. Kereszturi Anna, Fogolyán testvérek, Voith Gergely, Veres Karolin, Tarjány Ákos, Esztegar Antalné, özv. Simay Bogdánne, Gyenge Károly, Szabadosné, Sárbej Julcsa, Murádin Sándorné 2—2 korona; Pordé Lászlóné 3, Többen 2 kor.-nál kisebb összegben 69, Verzár István főesperes (Nyiregyháza) 20, Novák Lajos és neje 100, dr. Mály (Kolozsvár) 10, br. Jósika Josefa 10, Fáraó Simon (Csik-Szépviz) gyűjtése 70, ifj. Duha Bálint (Temesvár) 4, dr. Gopcsa László 2, Nagy Györgytől eladott kő áraban 70, Szent-Anna-társulat, Szent-Anna oltára és a kápolna padozatára 1400, gr. Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök 201 kor. 88 fill.; László Lajos, Duha János, Nyegrucz Dani, Florián Márton fa- és kődarabok áraban, Dálnoki téglá darabokért 20 kor. 30 fill.; Voith Gergely kír. tanácsos (Dés) 100, Pap Ferencz (Gyeke) 20, Kopár Kristóf 20, Fehér Manó (Sepsi-Szt-György) 2, Csákány Joáchim (M.-vásárhely) 10, Jakabfi Ferencz (B.-pest) 10, Simai Katalin (B.-pest) 40, Pap Tivadar s. lelkész 40, Tüzes Karácsony (Dés) 10, Gajzágó Tivadar (Bács) 10, Pap Mózes 26, Tamási Péter (Kolozsvár) 20, Persián János (Udv.) 20, Nagy Györgytől kő áraban 21. A betett összegek időközi kamataiban 397·36, Fogolyán nővérek 10, Dobál Antal (Kolozsvár) 10, Mártonfi Gyula (Szakál) 6, Tamási Tamás (Kolozsvár) 4, Kovrig Albert (Dés) 20, Timár-társulat Szamosújvár 40, dr. Patrubány Lukács (B.-Pest) 4, Verzár Katalin (üvegablakokra) 400, a gyergyó-szentmiklósi hívek, és pedig: Görög Joákim 20, Lázár Menyhért 20, Csiki Kálmán 20, Csiki Dénes 20, Urmánczi János (Toplicza) 20, A gyergyói első tkpénztár 20, Szentpéteri János 10, dr. Fejér Dávid 10, Eránosz Bogdán 6, Kopsz Lukács 6, Lázár János 4, Eránosz Miklós 4, Bocsánczi János 4, Merza Vilmos 4, Czifra Mihály 4, Vákár fivérek 4, id. Karátson János 4, Lázár Gyula 4, dr. Szentpéteri Kristóf 4, Eránosz János, Bogdán István, Urmánczi Vártán, Sáska Kajtán, Lázár Péter, N. 2—2 kor., Karácsonyi János 10, Karácsonyi Simon 4, Szenkovits Bogdán Óradnáról 4, Bárány János 6, Duducz János (M.-Vásárhely) 6, Pap Simai Anna 20, Gárábéd Bálint (Besztercze) 10, Merza Kristóf (Gyergyó-Szent-Miklós) 20, Burgya János (Kis-Jenő) 10, Ó. Petul Lászlóné 2, Szappanyos Józsefné 2, Rozsos István (Nagy-Bánya) 1, Szamosújvári ksg. Tkpénztár üvegablakra 160, Takarékpénztár 160, Molnár Antal (N.-Bánya) 4, Issekutz Hugó (Kolozsv.) 6, Gajzágó Vilmos (Kékes) 4, Szvacsina Géza (Kolozsv.) 10.